

КОЛИ НАСУВАЄТЬСЯ МОРОК

Підлітком я потрапив під сильний вплив французьких інтелектуалів середини двадцятого століття. Наприкінці 1990-х в Україні теж вимикали електрику й опалення. Тоді це було через бідність. Після 2022 року світло, а з ним опалення, вода й інтернет зникали через російські бомбардування цивільної інфраструктури. Підлітком, в останньому класі школи — це був 1998 рік — я цілу зиму проходив у холодну публічну бібліотеку й там, сидячи в куртці та шапці, читав двотомник Альбера Камю. У російському перекладі, бо українського в бібліотеці не виявилось. Двотомник був у моєму маленькому містечку на заході України в єдиному екземплярі, додому цих книжок не видавали. Після Камю я перейшов до Сартра. Якщо не помиляюся, саме у нього я наштовхнувся на приклад екзистенційного вибору, який мене, тоді ще майже дитину, вразив на ціле життя.

Уяви. 1940-ві роки. Франція перебуває під окупацією нацистів. Питання: що в цій ситуації робити мені — мені особисто? Лишатися з матір'ю, якій я, її хлопчик, так потрібен, чи приєднатися до Опору? І відповідь екзистенціаліста така: я не просто не знаю, який зроблю вибір, доки не зроблю його. Я, власне, і стану тим, чим буду надалі, лише після того, як зроблю екзистенційний вибір. Буття передує сутності. *L'existence précède l'essence*.

Чи думав я тоді, що в сорокалітньому віці постану перед подібною дилемою? У мою країну вторглась авторитарна імперія. Що мені — особисто мені — робити в цій ситуації? Приєднатися до сил опору чи тікати й лишатися зі своєю родиною? У такому віці родина — передусім не літня матір, а мої власні маленькі діти, яким я, їхній єдиний тато, так потрібен.

Синам тоді було сім і дев'ять років. До речі, ось перша з речей, котрі не відповідали моїм стереотипним уявленням про війну, почерпнутим із класичних антивоєнних книжок. У тих книжках чомусь майже завжди йшлося про людей молодих, ба юних. В українській армії після вторгнення Росії опинився мільйон людей будь-якого віку від вісімнадцяти до шістдесяти, а представники мого покоління, схоже, домінують. І значно частіше чуєш скарги не на відсутність сексу, а на біль у попереку від бронезилета, біль у суглобах від переходів або тривалого стояння на посту. Більшість в армії — це люди, які вже створили власні сім'ї. Часто, як

я, солдати мають маленьких дітей. У моїй роті в багатьох є внуки.

* * *

Я чітко пам'ятаю своє головне почуття в перші дні, коли на Україну насувався Морок. Я відчував любов. Усеохопну любов. І солідарність з усіма, кого бачив і про кого думав.

Потім це почуття розщепилося. На початку здавалося, що ми всі в одному човні. Однак різні люди, природно, почали робити різний екзистенційний вибір. Тепер я мушу силоміць збирати свої почуття любові й солідарності до купи. Якщо не робити свідомого зусилля волі, інстинктивна солідарність обмежується лише тими, хто теж вирішив боротися, приєднатися до Опору. Про це я спробую детально розповісти далі.

А тоді, в перші години, дні й тижні вторгнення, я любив буквально всіх і все довкола. Ми тоді багато обіймалися. Чоловіки почали на кілька секунд притулятися одне до одного грудьми.

У лютому 2022 року я відчував ніжність до кожної людини — й думав, що всі люди відчувають ніжність до мене. Я відчував любов до кожного бездомного собаки — й собаки ці також, здавалося мені, стали на диво лагідні. Любов до кожної минулорічної пожовклої, пожухлої травинки. До кожної цеглини

під потрісканим мокро-сірим тиньком нашої старої дев'ятиповерхівки. Я відчував любов і співчуття до прив'язаної біля супермаркета маленької коричневої такси у блакитному комбінезоні. Вона тремтить, зазираючи у двері, де її господиня, напевно, терміново докуповує хліб, крупи, цукор і свічки. Я відчував любов до нахабного смугастого kota поміж вазонів на першому поверсі, за вікном сварливої бабусі. Любов до самої цієї сварливої бабусі, яка тепер притихла, витирає сльози зап'ястком і дивиться на мене знизу вгору: «Як таке можливо?». Я широко, до болю розплющеними очима дивлюся на неї й не знаю, що сказати. Я відчуваю любов до молодої веснянкуватої мами-одиначки з нашого поверху, яка поспіхом зносить у машину люльку-автокрісло з немовлям. Маленька, худенька жінка надривається, перехиляється набік від ваги. Схлипує.

* * *

Уночі, в лютневій пільмі, ми з дружиною прокинулись у своїй квартирі на острові Русанівка посеред Дніпра у Києві. Від вибухів трусилися стіни. Вібрація відчувалась аж у хребті. Оксана визирнула в пільму і сказала:

— Це воно.

Звичайно ж, у нас була заздалегідь зібрана «тривожна валіза», як рекомендував уряд. Точніше, це

був туристичний «тривожний рюкзак». Але ми не вірили. До останнього дня — не вірили, що це насправді станеться. Ну не може знову — після всього — в Європі — в Європі двадцять першого століття — не може одна країна отак узяти і вторгнутися в іншу. Правда ж? Ну не може. Не може. Тепер не ті часи. Так не буває.

Наші діти в останню ніч перед приходом Мороку спали в наметі. У нас є — була — буде — сімейна традиція. Часом, якщо діти чемні, я розкладаю посеред кімнати намет і засинаю в ньому поміж обох синів. Вони це дуже люблять. І я люблю. Ми нібито «готуємося до походів, коли підростемо». Насправді, звісно, головне — що діти засинають у моїх обіймах. Пізніше я все одно переходжу до Оксани на двоспальний ортопедичний матрац. Коли тобі за сорок, важко спати на туристичному килимку на твердому паркеті. Спина болить.

Попереднього вечора діти були, правда, нечемні. Сварилися поміж собою. Молодший відмовився чистити зуби. Але ми з Оксаною в останню мить вирішили їх «амнітувати» й усе одно розклали намет. Я досі радий цьому рішенню. Я досі щасливий, що в останній вечір перед Мороком мої двоє маленьких синів засинали в моїх обіймах.

Я думав, що запам'ятаю цей факт лише я. Але ні. Недавно старший син, біженець, написав мені з Німеччини: «Коли закінчиться війна, я найбільше мрію знову спати з тобою вдома в наметі.

Бо я пам'ятаю, що коли почалася війна, ми його не склали».

* * *

— Діточки, прокидайтеся, — виймав я їх на руках із намету в кімнаті о п'ятій ранку. — Сьогодні школи не буде. Їдемо до бабусі.

— Прямо зараз? — спросоння не повірив старший.

— Так, котики. Бабуся дуже за вами скучила. Вона ж вас майже два роки не бачила.

Ми не возили дітей до бабусь і дідусів від початку коронавірусу, щоб не ризикувати заразити літніх людей. Однак пандемія в Україні закінчилася в один день, 24 лютого 2022 року. До слова, тепер знайомі часом кажуть просто «двадцять четверте». Без місяця й року. Й усе ясно.

Бо це два різних життя: «до двадцять четвертого» та «після двадцять четвертого».

* * *

В останні тижні перед вторгненням Росії в Києві щовечора чомусь були салюти. Це незвично. Я щоразу здригався і казав Оксані, що хтось це робить навмисне: лякає нас. Я вже бував під обстрілами перед

тим. У лютому 2015 року Росія чи підконтрольна їй влада «Донецької Народної Республіки» (нині офіційно анексованої Росією) обстріляла Краматорськ. Тоді це був обстріл порожніми болванками ракет. Для залякування. Втім, і від порожніх болванок загинули 17 і були поранені 60 людей. Схоже, тодішній масований обстріл відбувся напередодні якихось переговорів. Того дня я перебував у Краматорську як журналіст. У момент обстрілу проводив інтерв'ю в напівпідвалі в центрі допомоги переселенцям. Мене тоді вразила різниця в реакції людей. Ті, хто під обстрілами був уперше, як-от я, здригнулись і побігли до вікон дивитися, що відбувається. На противагу нам, переселенці, котрі зазнавали обстрілів раніше, поприсідали на землю й почали тулитися до стін. Подали від вікон. Поближже до підлоги. Одна з ракет влучила в будинок на вулиці Марата через номер від приміщення, в якому перебували ми всі.

Кілька років після цього випадку від будь-якого гучного звуку в мирному Києві — щось гухнуло на будівництві або в центрі міста репетиція військового параду до Дня Незалежності, або ті ж салюти — я здригався і тремтів. Мій старший син, тоді ще п'ятирічний, був на занятті з карате. Я чекав на нього в холі. Неподалік щось гахнуло. Я ледь не ввірвався у спортзал — хапати дитину в обійми, прикрити собою. Ото було б ніяково перед іншими батьками, ге?

Недавно прочитав одну історію. Навіть якщо вона фактично вигадана, то все одно психологічно —